

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Dálného východu

Bakalářská práce

Tereza Drvotová

Japonská slovesa a kategorie volitivity

Verbs in Japanese and the category of volition

Praha 2015

Vedoucí práce: Mgr. Petra Kanasugi, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 3.8.2015

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky)

slovesa, volitivita, tranzitivita, způsob, životnost, agentivita

Klíčová slova (anglicky):

verbs, volition, transitivity, mood, animacy, agentivity

Abstrakt (česky)

Tato práce se zabývá problematikou rozlišení volitivních a non-volitivních sloves v japonštině. Dále zkoumá jejich užití ve slovesných gramatických kategoriích a ve větné modalitě. Hledá vztah mezi volitivitou a tranzitivitou sloves.

Abstract (in English):

This paper is focusing on the problematic of dividing Japanese verbs into volitional and non-volitional groups and the usage of volitional verbs in grammatical categories and grammatical mood as well. The paper also examines the connection between transitivity and volition.

Použité zkratky:

ACC – akuzativ

ADT – adverbální tvar

ALT - alternativ

CAUS - kauzativ

CONT - průběh

COP – kopula

DAT - dativ

GEN - genitiv

HON - honorifikum

IMPR – Imperativ

INST - instrumentál

KOH – kohortativ

KOND - kondicionál

LK – spojovací partikule

LOC - lokativ

NEG – negace

NOM – nominativ

NONP – neminulý čas

PAS - pasivum

PAST – minulý čas

PL - plurál

POT – potenciál

PT – partikule

PT VYT – vytýkácí partikule

TEF – 「～で」 forma

TOP - téma

Obsah

1. Úvod.....	9
2. Slovesa 「動詞」 (dóši)	10
2.1 Dělení sloves.....	10
Morfologická klasifikace	10
Syntaktická klasifikace	10
Sémantická klasifikace	12
2.2 Gramatické kategorie sloves	12
2.2.1 Funkce slovesa ve větě 機能 (kinó)	12
2.2.2 Způsob / modus 「ムード」	12
2.2.3 Čas 「テンス」 a VID 「アスペクト」	21
2.2.4 VID a jeho charakter 「アスペクト」	21
2.2.5 Polarita みとめ方 (mitomekata)	24
2.2.6 Zdvořilost 丁寧さ (teineisa)	24
2.2.7 Rod / diateze ヴォイス/たちば	24
2.3 Relevance gramatických kategorií sloves k volitivě	27
3. Volitivní a non-volitivní slovesa.....	30
3.1 Charakterizace	30
3.2 „Vůle“ a tranzitivita	31
3.3 Tranzitivita, valence a syntax	35
3.4 Výsledky průzkumu	37
3.5 Volitivnost/intencionalita	38
3.6 Životnost.....	41
3.7 Agentivita	43

3.8 Interpretace výsledků průzkumu.....	44
Skupina sloves tranzitivní - volitivní	45
Skupina intranzitivních a volitivních sloves.....	45
Skupina intranzitivních a non-volitivních sloves	46
Slovesa tranzitivní/intranzitivní a volitivní/non-volitivní (N-O)	47
Skupina tranzitivní a volitivní/non-volitivní (T-O)	48
Skupina intranzitivní a volitivní/non-volitivní (I-O)	48
3.9 Použití volitivních sloves – větná modalita	49
3.9.1 Slovesa a vyjádření „vůle“ v češtině	51
Způsoby vyjádření modální kategorie záměru.....	52
4. Závěr	54
Seznam použité literatury:.....	56

1. Úvod

Tato práce vznikla ze dvou důvodů. Za prvé jako snaha o vyplnění pociťovaného „prázdného“ místa ve výkladu sémantického rozdělení japonských sloves na volitivní a non-volitivní. Za druhé jako potřeba blíže charakterizovat a pochopit, které faktory se významně účastní rozlišení sloves.

V kapitole Slovesa vymezujeme slovesa jako slovní druh, charakterizujeme je z morfologického, syntaktického i sémantického hlediska. Shrnujeme gramatické kategorie sloves, nejen za účelem vysledování výskytu „vůle“, ale i jako snahu o ucelený, a tedy patřičně podchycený pohled na slovesa a jejich funkci ve výpovědi.

Kapitola třetí na začátku přiblíží běžně prezentované rozlišení sloves na volitivní a non-volitivní. V návaznosti na to další podkapitoly zkoumají koncepty, které mají vliv na určení volitivity a také se zde věnujeme podrobnějšímu charakteru „vůle“. Na výsledcích průzkumu základních japonských sloves zkoumáme důvod zařazení sloves v praxi. Na konci kapitoly přiblížíme prostředky vyjadřující volitivitu českém jazyce.

Práce si klade za cíl zpřístupnit studentům a zájemcům o zmíněnou problematiku tématu volitivity japonských sloves z hlediska lingvistiky i související filozofie jazyka.

2. Slovesa 「動詞」 (dóši)

Charakterizace, dělení sloves a slovesné gramatické kategorie

Slovesa jsou samostatná slova 「自立語」 (džiritsugo), která mají schopnost vyjadřovat gramatické funkce morfologickou změnou tvaru 「活用」 (kacujó) a jež sama o sobě mohou tvořit predikát 「述語」 (džucugo). Vyjadřují aktivitu lidí a věcí, stav či změnu stavu a existenci (鈴木重幸, 1982). Slovesa označují jak konkrétního aktora, tak abstraktní akci či stav.

2.1 Dělení sloves

Morfologická klasifikace

Z morfologického hlediska slovesa dělíme na jednoduchá 「動詞」 (dóši) a složená slovesa 「複合動詞」 (fukugódóši). U složených sloves dochází ke konkretizaci významu původního slovesa, např. 「切り倒す」 (kiritaosu – porazit [přeřezáním]) nebo 「食べ終わる」 (tabeowaru – dojít). V této práci se ale budeme zabývat pouze jednoduchými slovesy, neboť středem zájmu je základní význam slovesa.

Syntaktická klasifikace

Větné členy se ve větě vyskytují či nevyskytují podle typu slovesa – sloveso vyžaduje přímý objekt nebo nepřímý, nebo dokonce striktně nevyžaduje žádný další větný člen („nulová valence“). Podle projevu v syntaxi dělíme slovesa na *přechodná*, jinak *transitivní*, *předmětová* 「他動詞」 (tadóši) a *nepřechodná*, jinak *intransitivní*, *podměťová* 「自動詞」 (džidóši). Jinými slovy: „Transitivní slovesa označují akci, která se děje předmětu označenému partikulí 「～を」. Tento předmět je příjemcem děje. Ostatní slovesa jsou slovesa intransitivní“ (鈴木重幸, 1982). Jedná se o dvojice, které jsou odlišené tvarem (uvádím v pořadí 他 a 自): 「かわかす→ かわく」 (u-/vysušit – uschnout/usušit se), 「おとす→ おちる」 (shodit – spadnout), 「あつめる→ あつまる」 (shromáždit – shromáždit se). Například 「木を倒す。→ 木が倒れる」

Příklad 1

木を	倒す	X	木が	倒れる
Strom ACC	Porazit NonP		Strom NOM	Být poražený NonP
„Porazit strom.“			„Strom je spadlý.“	

Existuje i nepočetná skupina sloves, která mají jen jeden tvar, ale transitivní i intransitivní užití, např.: 「開く」 (hiraku – otevřít / být otevřený) (2), 「閉じる」 (todžiru – zavřít / být zavřený) (3).

Příklad 2

子供が	ハサミで	包みを	開いた。	X	門が	開いた。
Dítě NOM	nůžky	balíček ACC	otevřít		Brána NOM	otevřít se PAST
	INSTR		PAST			
„Dítě nůžkami otevřelo balíček.“					„Brána se otevřela.“	

Příklad 3

守衛が	学校の	正門を	閉じた。	X	ドアが	閉じた。
Vrátný NOM	škola GEN	brána ACC	zavřít PAST		Dveře NOM	zavřít se PAST
„Vrátný zavřel školní bránu.“					„Dveře se zavřely.“	

Někdy se ale význam stejného tvaru může výrazně lišit, jako u 「はずむ (4)、持つ (5)」 (村田水恵, 2007 str. 132).

Příklad 4

ボールが	弾む	X	チップを	弾む
Míč NOM	odrážet se NonPAST		Dýško ACC	utratit (hodně peněz) NonPAST
„Míč se odráží.“			„Dát velké dýško.“	

Příklad 5

電池が	もつ	X	バッグを	もつ
Baterie NOM	vydržet NonPAST		Taška ACC	držet
„Baterie (dlouho) vydrží.“			„Držet tašku.“	

Sémantická klasifikace

Z hlediska významu můžeme dělit slovesa nejprve na dva velké celky – *dynamická* 「動
的動詞」 (dótekidóši) a *stavová* 「状態動詞」 (džótaidóši), které dále dělíme na slovesa
s významem: 1. **akce** 「動作動詞」 : 走る (běžet), 吸う (nadechnout se / sát), 飲む (pít),
2. **změny** 「変化動詞」 : 死ぬ (zemřít), 減る (snížit se / klesnout), 3. **existence** 「存在動
詞」 : ある (být), いる (být), 4. **vztahu** 「関係動詞」 : 関わる (mít vztah / souviset s).

2.2 Gramatické kategorie sloves

V této podkapitole shrnu a popíši základní gramatické kategorie, z nichž některé mohou
mít vliv při posuzování slovesa z hlediska rysu „vůle“, kterým se budu zabývat převážně ve
třetí části. V závislosti na slovesném tvarosloví 「形態論」 (keitairon) rozlišujeme
funkci ve větě 「機能」 (kinó), způsob 「ムード」, čas 「テンス」, polaritu 「みとめか
た」, úroveň zdvořilosti 「丁寧さ」 (teineisa), rod 「ヴォイス」.

2.2.1 Funkce slovesa ve větě 機能 (kinó)

Rozlišujeme několik různých funkcí, které mohou slovesa ve větě zastávat. Jsou to
následující funkce: koncová, spojovací, kondicionál, funkce koncesivní a adnominální. Tzv.
「終止形」 (šúšiikei) neboli koncový tvar zastává funkci predikátu a ukončuje větu.
Spojovací tvar 「中止形」 (čúšiikei) přeruší větu v jejím toku, stává se predikátem a
případně rozvitím. Koncesivní tvary 「条件形」 (džókenkei) a 「譲歩形」 (džóhokei) se
používají jako predikát ve vedlejší větě a vyjadřují reálnou nebo nereálnou podmínku ve
vztahu k větě hlavní. 「連体形」 (rentaikei) – tedy adnominální tvar slovesa rozvíjí
podstatná jména a rozlišuje kategorii času, nikoliv již kategorii způsobu. V moderní
japonštině jsou tvary koncové a adnominální funkce stejné, nicméně případů, kdy se jejich
gramatický význam liší, je mnoho.

2.2.2 Způsob / modus 「ムード」

Způsob je gramatickou kategorií, která určuje vztah akce vyjádřené slovesem k realitě
nebo mluvnickému záměru mluvčího. Jedná se například o *tvrzení*, kdy mluvčí je přesvědčen
o pravdivosti situace, dále *tázací způsob* jako prostředek pro získání informací, nebo
rozkaz, zákaz, požadavek, atd. Tyto gramatické tvary zveme dohromady **způsob** neboli ム
ード. Způsob se dá dále dělit na reálný (modus realis) a nereálný (modus irrealis).

Vzhledem k tomu, že kategorie způsobu je těsně propojená s kategorií času, viz strana , kde je vysvětlena kategorie času a její vztah ke slovesnému vidu (viz. strana 21). Ve výkladu různých druhů způsobu budeme postupovat podle funkce slovesa ve větě, každá totiž nabývá jednoho či více druhů.

Koncový tvar 「終止形」(šúšikei)

Koncový tvar 終止形 tvoří přísudek věty a ukončuje ji. Koncový tvar nabývá těchto způsobů: oznamovací způsob つたえる形¹ (cutaerukei), kohortativ² さそいかける形 (sasoikakerukei) a rozkaz 命令形 (meireikei) (宮崎、和人, a další, 2004 str. 9)

Tabulka 0-1

Čas ►		Neminulý čas	Minulý čas
Způsob ▼			
oznamovací	tvrzení	よむ	よんだ
	domněnka	よむだろう	よんだだろう
kohortativ		よもう	
rozkaz		よめ	

Oznamovací způsob / indikativ 「直接法」(čokusecuhó)

„Tento způsob se používá k oznamování pohybu/akce lidí či věcí. Dle kategorie času se dělí na dva tvary. Pro to, co ještě neskončilo, použijeme tvar neminulý 「非過去形」(hikakoeki). Pro to, co je již skončeno, použijeme tvar minulý 「過去形」(kakokei)³ (鈴木重幸, 1982).

Aktivitu nebo stav, které sloveso ve svém základním významu označuje, nemusí být závislé na vůli mluvčího, existují samy o sobě, mluvčí jim přiznává jejich existenci (6).

¹ dle Suzukiho, s. 302.

² ve významu výzvy či sebevýzvy.

³ Suzuki používá označení すぎさらず a すぎさり, ale zde budu používat toto označení času, protože přesně odpovídá českému výrazu pro čas v japonštině, a to sice „minulý“ a „neminulý“.

Příklad 6

この山には 鹿が たくさん いる。
Tahle hora LOCC TOP vysoká (zvěř) NOM hodně být NonP
„Na téhle hoře je hodně vysoké (zvěře).“

Oznamovací způsob rozlišuje kategorii času. Uskutečnění akce se chápe ve vztahu k momentu promluvy. Tvar neminulý nabývá významu časového zařazení podle typu slovesa.

- (a) U sloves s významem aktivity 「動作動詞」 (dósakudóši) má neminulý tvar význam budoucnosti → nejedná se aktuální aktivitu, ale o nejbližší budoucnost⁴

Příklad 7

Ø いま はなします
(Já NOM) Ted' mluvit NonP
„Ted' budu mluvit.“

- (b) Slovesa stavová 「状態動詞」 (džótaidóši) v neminulém tvaru vyjadřují přítomnost i budoucnost.

Příklad 8

子供たちは 庭に います。
Dítě PL TOP zahrada LOC být NonP
„Děti jsou v zahradě.“

Většinou jde sice o přítomnost, ale pokud je použito slovo určující situaci, mohou vyjadřovat přítomnost i budoucnost zároveň.

Příklad 9

わたしは あしたも ここに います
Já TOP zítra PT VYT tady LOC být NonP
„Já tady budu i zítra.“

- (c) Neminulý tvar nemusí odkazovat na specifický čas. Toto použití se uplatňuje u opakovaných aktivit くりかえしおこる動き (10), zvykových aktivit 習慣的な動作 (šúkantekina dósa) (11), u obecných pravd 一般的な真理 (ippantekina šinri) (12).

⁴ Aktuální aktivitu vyjadřuje u těchto sloves výraz ～して いる, např.: かれは ともだちと はなしています。

Příklad 10

地球は	太陽の	周りを	まわる
Země TOP	Slunce GEN	okolí ACC	točit se NonPAST

„Země se točí kolem Slunce.“

Příklad 11

かれも	ときどき	このパブに	きます
On PT VYT	občas	tahle hospoda LOC	přijít NonP

„I on občas přijde do téhle hospody.“

Příklad 12

水は	100 度に	なれば、	沸騰する
Voda TOP	100 stupňů DAT	stát se: jestliže	vřít NonP

„Když voda dosáhne 100 stupňů, vaří se.“

Minulý tvar 過去形 dějových sloves vyjadřuje dokončení, realizaci před momentem promluvy. U sloves změny stavu pak znamená, že stav po změně, která proběhla v minulosti, trvá až k aktuálnímu momentu promluvy (13).

Příklad 13

洗濯物が	乾いた。
Prádlo NOM	uschnout PAST

„Prádlo uschlo = prádlo je suché.“

Nemusí mít také vztah k fixnímu časovému bodu, v tom případě jde o akci opakující se během určité časové periody v minulosti nebo o schopnost, kterou někdo měl během této periody. Zvláštní významy minulého tvaru jsou tyto (益岡隆志、田窪行則, 1992 str. 111):

- (a) jednoslovný rozkaz, který obecně vyjadřuje urgentní pocit mluvčího:

Příklad 14

さあ、	行った、	行った！
No tak	jít PAST	jít PAST

„No tak, šla, šla!“

- (b) mluvčí si vzpomene na budoucí událost, nebo si povšimne existence nějaké věci, objeví ji:

Příklad 15

明日は、	休日だった！	こんなところに	財布が	あった！
Zítřa TOP	volno COP PAST	Takové místo LOC	peněženka NOM	být PAST
„Zítřa je volno!“		„Tak tady ta peněženka byla!“		

- (c) potvrzení současných zvyků nebo situace u partnera promluvy nebo u třetí osoby
či potvrzení vlastní domněnky, např.:

Příklad 16

きみは、	タバコは	すったね。
Ty TOP	cigarety TOP	kouřit PAST že
„Ty jsi dřív kouřil, že?“		

Z oznamovacího tvaru můžeme připojením tázací partikule 「～か」 nebo stoupající intonací na konci věty vytvořit větu tázací. Použitím spojek typu ～し、か、から、けど、 se stává přísudkem vedlejší věty. Pokud rozvíjí podstatné jméno, jedná se o jmenné rozvíť 「修飾語」(しゅうしょくご) nebo určení 「規定語」(ぎていご).

Rozkaz / imperativ 命令 (meirei)

Rozkaz je způsob, kterým mluvčí vyžaduje realizaci akce vyjádřené slovesem. Prostředky k vyjádření rozkazu jsou mnohé. V mluvené řeči lze použít buď přímo rozkazovací tvar slovesa (20) nebo adverbální tvar (21) s připojením 「～なさい」 nebo pouze 「～て」 formu – spojovací tvar - s koncovou partikulí 「よ」(22), která se s rozkazovacím způsobem používá velmi často. (益岡隆志、田窪行則, 1992 str. 119) (宮崎、和人, a další, 2004 str. 9).

Příklad 17

ここに	来い。
Tady LOC	přijít IMPER NonP
„Pojď sem!“	

Příklad 18

ここに	来なさいよ。
Tady LOC	přijít IMPER NonP PT

„Pojď sem.“

Příklad 19

ここに 来てよ。

Tady LOC přijít TEF NonP

„Pojď sem.“

Nepřímo vyjádřený rozkaz pak prezentuje aktivitu a význam rozkazu mu dává přístup nebo intonace mluvčího. Takovýto rozkaz má formu základního tvaru slovesa, kdy záměr mluvčího, a tedy způsob slovesa, ozřejmí použitím adekvátní intonace 「早く 来る！」 („Přijď hned!“), nebo se užívá konstrukce 「動詞基本形 + こと/ように」. Tato konstrukce se používá hlavně v psaných oznámeních, vývěškách nebo dokumentech 「廊下には 走らないこと」 („Na chodbách se neběhá“). Dalším způsobem vyjádření rozkazu je použití minulého tvaru slovesa, přičemž je časté, že se sloveso zopakuje 「どいた、どいた」 („Uhni“). Tato forma rozkazu již předjímá dosažený výsledek, používá se v situaci, kdy je mluvčí iritován nebo požaduje okamžité splnění rozkazu.

Ve verbálním příkazu je často jasné, komu je určen, proto se adresát často vynechává. Pokud je adresát vyjádřen, má rozkaz význam exkluze 「君は ここに いなさい」 (Ty tady zůstaň) nebo kontrastu 「おれは 行かない。おまえが 来い」 („Já [za tebou] nejdu. Ty pojď za mnou!“) (益岡隆志、田窪行則, 1992 stránky 118-119).

Kohortativ さそいかけ形

Tento tvar má v japonštině tři⁵ významy. Prvním je návrh ke společné akci 「勧誘」 (かんゆう), druhým pak vyjádření vůle nebo odhodlání mluvčího k provedení akce 「意志」 (いし). Návrh ke společné akci má tedy dva činitele, kteří akci vykonají, ve druhém významu pak je činitel akce slovesa jen jeden. Jejich rozlišení závisí na kontextu, použití samostatných slov 独立語 (どくりつご), použití rozvití nebo situaci, za které je promluva

⁵ Ve staré japonštině měl ekvivalent kohortativu ještě význam úsudku 「推量」 (すいりょう), dnes už je tento význam oddělen a vyjadřuje se formulí ～だろう/でしょう. Ovšem v psaném stylu si tento třetí význam ještě zachoval.

uskutečněna. Kohortativ ve významu vyzvání se často používá s rozvíjejícími členy typu 「みんなで」「いっしょに」 nebo se samostatnými slovy jako 「きみ」「さあ」「ねえ」 a často je ukončen koncovými partikulemi typu 「よ」「ね」「ぜ」, např.: 「いっしょにパブに行こう」 nebo 「また あそぼうね」. Jestliže je podmětem osobní zájmeno jako 「わたしが」, jedná se o druhý význam vyjádření vůle.

Tvar spojovací 中止形 (čúšihei) / なかどめ

„Jestliže věta nekončí, i když je sloveso přísudkem, použijeme sloveso ve spojovacím tvaru, po kterém napíšeme čárku“ (鈴木重幸, 1982).

Spojovací tvar nabývá dvou podob, které označujeme jako první 「第1 なかどめ」 a druhý 「第2 なかどめ」 spojovací tvar. První tvar je I-kmen slovesa, druhý tvar je 「～て」 forma. Oba tvary vyjadřují následnost děje (1), sloveso nenesé kategorii času a způsobu, tyto jsou reprezentovány slovesem na konci souvětí.

Příklad 20

太郎は	木に	のぼって、	かきを	とった。
Taró TOP	strom LOC	vyšplhat TEF	tomel ACC	utrhnout PAST

„Taró vyšplhal na strom a utrhnul tomel.“

Alternativ ならべたて形

Pokud chceme uvést výčet vybraných aktivit, přidáme ke slovesu koncovku 「～たり」 a na konec použijeme sloveso 「する」, které nese kategorii času a způsobu (18). Použijeme ho v případě, kdy uvádíme výčet dvou a více příkladů činností nebo stavů. Koncové sloveso 「する」 pak nabývá jakéhokoliv způsobu, času, úrovně zdvořilosti, kladu nebo záporu. Existuje i možnost použití jen jednoho slovesa s významem příkladu, které pak reprezentuje určitou situaci, při níž dochází nebo docházelo k více činnostem obdobného charakteru (19). V takovém případě může být obsažena nuance negativního přístupu k této akci (19).

Příklad 21

Ø	輪になって	うたったり、	おどったり	しましょう。
(my) SUB	Kruh LOC stát se ?	zpívat ALT	tančit ALT	dělat VOL

„Pojďme v kruhu zpívat a tančit.“

Příklad 22

まだ かぜが なおっていな 庭へ でたり しては いけませ
 いから、 んよ。
 Ještě nachlazení uzdravit NEG zahrada jít ven ALT dělat jít POT NEG
 NOM proto LOC TEF TOP
 „Ještě se ti nezlepšilo nachlazení, proto nesmíš jít ven do zahrady ani jinam.“

Podmiňovací způsob / kondicionál 条件の形 (džóken no katači)

Podmiňovací tvar se používá jako přísudek věty vedlejší v souvětí, kdy určuje podmínku, která je nutná k realizaci obsahu věty hlavní. Existuje celkem pět tvarů, kterými můžeme podmínku vyjádřit (鈴木重幸, 1982 str. 349). Ačkoliv všechny tyto tvary vyjadřují podmínku, jejich použití a význam se liší.

～するなら → Tento podmínkový tvar předpokládá situaci, která nastane v budoucnosti či již existuje v současnosti a určuje ji jakožto podmínku pro realizaci situace, popsané větou hlavní.

Příklad 23

兄さんが 町へ いくなら、 僕は 留守番して いるよ。
 Starší bratr město LOC jít: jestli já TOP zůstat doma DISK být NonP PART
 HON NOM
 „Jestli půjdeš do města, já tady zůstanu a pohlídám dům.“

～したなら → Tento tvar klade za podmínku realizaci, dokončení (4). Používá se jak pro přítomnost a budoucnost, tak i pro minulost.

Příklad 24

勉強が 終わったなら、 お母さんの 手伝いを してね。
 Učení NOM skončit: jestli maminka GEN pomocník ACC dělat TEF PART
 „Jestli jsi už skončil s učením, pomoz mamince [s domácností].“

～したら → Zde je podmínkou fixní situace, která není ukotvená vzhledem k momentu promluvy. Tento tvar se často používá k vyjádření situací individuálních a

jednorázových, ale i obecných (25). Tento podmínkový tvar se v mluveném projevu často používá místo koncového tvaru jako žádost, tedy vyjadřuje požadavek – vůli (宮崎、和人, a další, 2004 str. 9)

Příklad 25

一雨	きたら、	すずしくなる。
Sprška	přijít KOND	chladný ADT stát se NonP

„Když přijde sprška, ochladí se.“

～すると → Tvar 「～すると」 je podmínkou konkrétní situace. Na rozdíl od ostatních podmínkových tvarů se používá k vyjádření podmínky, kdy vztah mezi podmínkou a výsledkem není závislý na vůli mluvčího (20). Což implikuje, že věta následující po tomto tvaru neobsahuje modalitu, tedy rozkaz, povolení, přání, atd. Používá se stejně pro vztah jednorázový, individuální, jakož pro vztah obecný nebo opakovaný. Další užití pak vyjadřuje následnost akcí v minulosti, které koná stejný činitel, přičemž tvar 「～すると」 označuje první z nich. Stejně jako 「～したら」 se užívá i pro vyjádření nečekaného zjištění.

Příklad 26

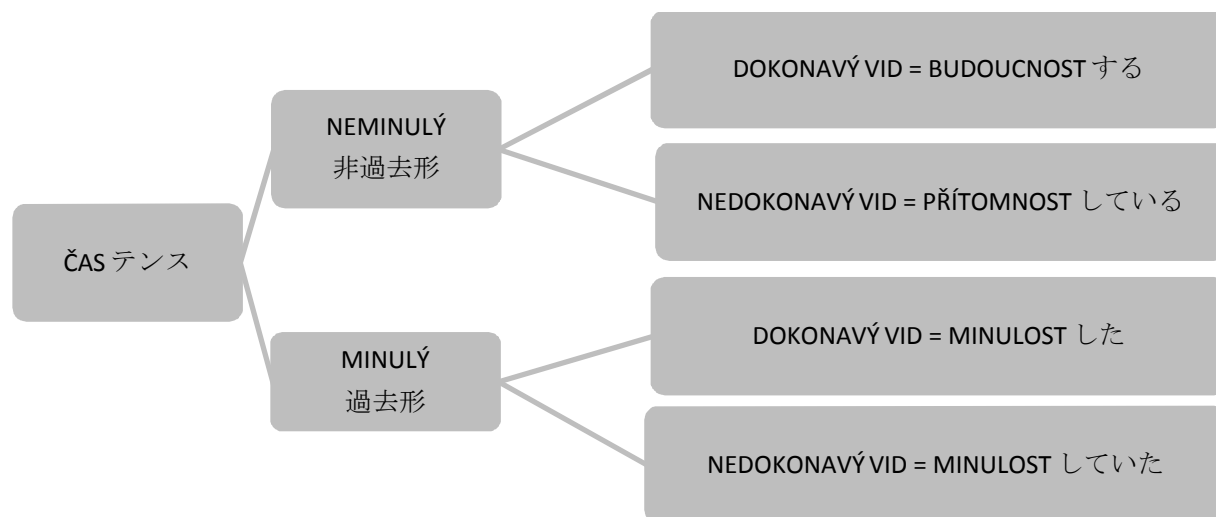
クラシック音楽を	きくと、	ねむくなる。
Klasická hudba ACC	poslouchat: když	ospalý: stát se NonP

„Když slyším klasiku, začne se mi chtít spát.“

～すれば → Opět jde o podmínkový tvar, který vyjadřuje konkrétní podmínku. Používá se v případech opakujících se nebo obecných vztahů mezi podmínkou a výsledkem i pro popis vztahů individuálních nebo jednorázových.

2.2.3 Čas 「テンス」 a VID 「アスペクト」

Čas je gramatická kategorie, která zařazuje průběh děje daného slovesa na časové ose ve vztahu k momentu promluvy. Japonština rozlišuje tvar *minulý* a *neminulý*. Zařazení na časové ose závisí na typu přísudku⁶.

Čas dynamického přísudku 「動態述語」 (dótaidžucugo)

Neminulý čas dynamického přísudku, mimo události či akce budoucí, značí také činy v přítomnosti, jako jsou zvyky, procesy vnímání, myšlení, prohlášení či přísaha (益岡隆志、田窪行則, 1992 str. 109). Výrazy procesů vnímání a myšlení jsou omezeny na oznamovací věty v první osobě nebo věty tázací v druhé osobě. Minulý čas dějového přísudku vyjadřuje jednoduše děj nebo událost, která se odehrála v minulosti. Minulý tvar může mimo prostou minulost vyjadřovat také objev, rozvzpomenutí se, ujištění se o jisté skutečnosti nebo rozkaz.⁷

2.2.4 VID a jeho charakter 「アスペクト」

Jak je již popsáno na začátku práce, slovesa dělíme z hlediska významu na několik skupin. V zásadě je ale možné slovesa rozdělit na dvě velké skupiny – dějová a stavová. „Slovesa vyjadřující děj plynou z minulosti do budoucnosti. Tvar 「～ている」 tento tok přetne a zachytí stav děje v tom určitém momentu vzhledem k časové ose“ (村田水恵, 2007).

⁶ Jak je již zevrubně popsáno v sekci Oznamovací způsob, str. 4.

⁷ Příklady viz sekce Oznamovací způsob, str. 5.

Základním rozdílem mezi stavem 「状態」 a dějem/pohybem je fakt, že zatímco stav je fixní a homogenní, děj/pohyb je ve své podstatě proměnlivý, nese aspekt změny. Zde se můžeme tázat, jestli jde o začátek, průběh nebo ukončení konkrétního děje/pohybu (益岡隆志、田窪行則, 1992 str. 111). Kategorie aspektu/vidu ukazuje, na jaký časový bod se mluvčí zaměřuje, které fázi průběhu děje dává důraz. Například věta 「本をよむ」 je výraz založený na vztahu minulost – budoucnost. Lze jej vyjádřit pouze na základě kategorie času (「本を読んだ。」 「あした、本を読む。」). K vyjádření přesného času akce si můžeme pomoci použitím pomocných sloves, která nám čas akce přesněji umístí na časové ose. Jsou to: 本を～^{ほん}読み^よ始める^{はじ}める、～^よ読み^{つづ}続ける、～^よ読み^よかける、～^よ読んでいる、～^よ読み^お終わる、～^よ読んでしまう a další.

Tvar 「～ている」 nabývá dvou různých významů v závislosti na druhu slovesa. Slovesa s významem aktivity popisují pohyb 「動作動詞」 (dósakudóši). Zachycují ho od počátku přes průběh až po konec. Tvarem 「～ている」 tato slovesa značí průběh akce 「継続・進行」 (keizoku・šinkó). Slovesa s významem změny 「変化動詞」 (henkadóši) naopak vyjadřují stav, výsledek změny po jejím proběhnutí.

Příklad 27

てんじょう
天井で

Strop LOC

せんぷうき
扇風機が

větrák NOM

まわ
回っている。

točit se NonP CONT

„U stropu se točí větrák.“

Příklad 28

せんたくもの
洗濯物が

Prádlo NOM

かわ
乾いている。

být suchý NonP CONT

„Prádlo je suché.“

Pro trvání akce 「動作動詞+～ている」 se používají transitivní i intransitivní slovesa. Pro výsledný stav 「変化動詞+～ている」 se používají intransitivní slovesa. Nicméně tvar 「～ている」 má i jiné významy než shora uvedené.

Příklad 29

毎日、	牛乳を	飲んでいる。
Každý den	mléko ACC	pít CONT

„Každý den piji mléko.“

Příklad 29 nevyjadřuje ani průběh akce, ani přetrvávající stav po změně, ale jednoduše opakování 「反復」 (hanfuku) (村田水恵, 2007 str. 162). Jestliže je toto opakování společensky nebo individuálně určená akce nebo událost, jedná se o zvyk 「習慣」 (šúkan). Dále, pokud se opakování týká práce, popisuje aktuální pracovní činnost.

Příklad 30

食事の	後に	歯を	磨いていますか。
Jídlo LK	potom LOC	zuby ACC	čistit CONT QU

„Čistíte si zuby po jídle?“

Příklad 31

私は	楽団で	ピアノを	弾いています。
Já TOP	hudební skupina LOC	piano ACC	hrát CONT

„Hraji na piano v hudební skupině.“

Jak je uvedeno výše, intransitivní slovesa tvarem 「～ている」 prezentují stav po změně. I transitivní slovesa mohou být použita v tomto významu, a to ve tvaru 「～てある」. Tvar 「～てある」 potom vyjadřuje stav objektu po proběhnutí akce (益岡隆志、田窪行則, 1992 str. 112). Objekt se stává subjektem.

Příklad 32

入り口に	花が	飾ってある。
Vchod LOC	květiny NOM	vystavit NonP

„U vchodu jsou vystavené květiny.“

2.2.5 Polarita みとめ方 (mitomekata)

Slovesa vyjadřují činnost nebo stav subjektu či změnu jeho stavu. V tom případě tato gramatická kategorie označuje, jestli se určitá činnost realizuje nebo nerealizuje, jestli stav existuje nebo ne a jestli došlo k jeho změně či nikoliv. Polarita je zřejmá v každém případě (na rozdíl od zdvořilosti, kterou například v podmínce nebo rozvítí nevyjádříme). Vytváří se připojením koncovky ～ない na A-kmen, neboli 未然形 (みぜんけい). U zdvořilého tvaru slovesa se koncovka ～ます změní na ～ません.

Neutrální tvar		Zdvořilý tvar	
klad	zápor	klad	zápor
しかる (vynadat)	しからない (nevynadat)	しかります (vynadat)	しかりません (nevynadat)
おしえる (naučit)	おしえない (nenaučit)	おしえます (naučit)	おしえませんが (nenaučit)

2.2.6 Zdvořilost 丁寧さ (teineisa)

Slovesa se podle úrovně zdvořilosti dělí na neutrální tvar 「ふつうの言い方」 (fucú no iikata) a zdvořilý tvar 「丁寧の言い方」 (teinei no iikata). Zdvořilost nemá přímý vztah k obsahu věty, poukazuje na vztah mezi mluvčím a příjemcem promluvy. Zdvořilý tvar je formální nebo uhlazený způsob vyjádření. Neutrální tvar může značit blízkost mluvčího a partnera promluvy. Obecně je nevhodné mluvit v neutrálním tvaru k neznámým lidem a nadřízeným. Zároveň mluvit zdvořile k dobrému známému zní velmi odtažitě. Jak správně rozlišit, který tvar použít, je velmi komplexní problém, který závisí na věku, pohlaví, povolání či situaci, ve které se mluvčí a partner promluvy právě nacházejí. Ve větě jednoduché je v přísudku vždy jasně vyjádřena úroveň zdvořilosti. U souvětí pak stačí, když je koncový tvar 「終止形」 ve zdvořilém tvaru, čímž celé souvětí vyzní zdvořile.

2.2.7 Rod / diateze ヲイス/ たちは

Slovesný rod je gramatická kategorie, která vyjadřuje vztah mezi podmětem a předmětem neboli doplňkem 「補足語」 (hosokugo). U sloves rozlišujeme pasivum, kauzativ a potenciál. Pokud ke slovesu (přísudku) přidáme afix vyjadřující pasivitu nebo kauzativ,

změní se vztah mezi subjektem a objektem. Např.: ve větě 「子供を叱る」 se akuzativ změnil přidáním koncovky s významem pasiva na nominativ, tedy 「子供が叱られる」.

Příklad 33

子供を 叱る
Dítě ACC vynadat NonP
„Vynadat dítěti.“

子供が 叱られる
Dítě NOM vynadat PAS NonP
Dítě je „vytrestané“.

Pasivum 受身のたちば (ukemi)

Pasivum použijeme v případě, kdy vyjadřujeme fakt, že něco je něčemu činěno někým. Příjemcem akce 「主体」 (šutai) se mohou stát životná podstatná jména 「有性名詞」 (júseimeiši) nebo neživotná podstatná jména 「無性名詞」 (museimeiši).

Příklad 34

太郎は 朝早く
Taró TOP brzy: ráno
„Taró byl brzy ráno probuzen telefonem.“

電話で 起こされた。
telefon INST probudit PAS PAST

Pokud se životné podstatné jméno stává příjemcem akce 「主体」 (šutai), jako v příkladu (34), jedná se o pasivní výraz přímý, tedy 「直接受動表現」 (čokusecudžudóhjógen). Jestliže se příjemce na akci nepodílí, ale je nepřímou ovlivněn (většinou jde o negativní vliv, jako poškození), pak se jedná o nepřímý výraz pasiva 「間接受動表現」 (kansetsudžudóhjógen).

Příklad 35

太郎は 花子に 先に 問題を 解かれた。
Taró TOP Hanako DAT dřív LOC problém ACC vyřešit PAS PAST
„Hanako vyřešila problém dřív než Taró“ (a Taró to vnímá negativně)

Kauzativ つかいだての たちば / 使役 (šieki)

Podmětem kauzativu je vždy osoba, která přiměje osobu označenou partikulí NI k vykonání akce vyjádřené slovesem. Způsob, jakým dojde k navození konkrétní situace,

Příklad 39

今度の	大会で	新記録が / を	出せますか。
Příště GEN	zápas LOC	nový: rekord NOM/ACC	dát vzniknout POT QU

„Uděláte v příštím zápase nový rekord?“ („Budete schopni udělat nový rekord?“)

Potenciál transitivních sloves 他動詞 (tadóši) může vyjadřovat i vlastnost či atribut objektu 「対象」 (taišó), např.:

Příklad 40

あの人は	信頼 できる
Ten člověk TOP	důvěřovat POT

„Tomu člověku se dá věřit“

Příklad 41

この魚は	刺身では	食べられない。
Tahle ryba TOP	sašimi INST	jíst POT NEG

„Tahle ryba se nedá jíst jako sašimi.“

Potenciál lze vyjádřit i ustáleným slovním spojením 「～ことができる」. V tomto případě zůstává pádové označení věty činné (「今、中に入れる」→「今、中に 入ることが できます」).

2.3 Relevance gramatických kategorií sloves k volitivě

Po zevrubném popisu gramatických kategorií sloves se podíváme, jaký mají či nemají vliv na rys „vůle“ nebo intence. Pouze volitivní slovesa mohou utvářet určité gramatické kategorie (早津恵美子, 2014) Nejzřetelněji se intence projevuje ve slovesném způsobu. Kohortativ je nejčistším gramatickým prostředkem k vyjádření intence, protože svým specifickým tvarem jasně demonstruje úmysl mluvčího k realizaci aktivity. Imperativ, stejně jako zákaz, jasně vykazuje přítomnost něčí vůle, ale má i jiný specifický význam, kterým se budeme zabývat v další části. A nakonec i oznamovací způsob může vyjadřovat intenci (42).

Příklad 42

今 郵便局に 行きます。

Ted' pošta LOC jít NonP

„Ted' půjdu na poštu.“

Takové tvrzení ovšem závisí na typu slovesa a na tom, ve které osobě je subjekt. Čas, zdvořilost a polarita volitivitu přímo neovlivňují. Polarita pouze ukazuje, jestli mluvčí má úmysl provést danou akci, nebo má úmysl jí neprovést, neznamená to tedy, že by v záporu nebyl úmysl přítomný. Potenciál rozhodně s volitivitou souvisí, protože potenciál vyjadřuje latentní schopnost – stav – ve kterém je realizace akce závislá na vůli aktantu, kterému je tento stav připisován. Z toho vyplývá, že kategorie volitivnosti je jednoznačně *sémantická*. Charakter děje / stavu popsaného slovesem má vliv na jeho valenci a projevuje se v gramatické struktuře vět na úrovni syntaxe. Jednotlivé aspekty volitivity a pojmy, které s ní souvisí, probereme v následující části.

V posledním sloupci následující tabulky je naznačeno, jestli má daná kategorie vliv na volitivitu či nikoliv

Vztah k volitivě 1

FCE ve větě	koncová	ano
	spojovací	ne
	kondicionál	ne
	koncesivní	ne
	adnominální	ne
způsob	oznamovací	ano
	rozkaz	ANO
	kohortativ	ANO
čas	minulý	ne
	neminulý	ne
polarita		ne
zdvořilost		ne
rod	pasivum	ano
	kauzativum	ano

	potencial	ano
--	-----------	-----

3. Volitivní a non-volitivní slovesa

3.1 Charakterizace

Jak je popsáno v první části práce, slovesa se dají kategorizovat z různých úhlů pohledu. V této části práce se podíváme v první řadě na sémantiku sloves. Z hlediska sémantického lze slovesa rozdělit na dvě skupiny – tzv. volitivní a non-volitivní slovesa. Zastřešujícím termínem je volitivnost nebo intencionalita. Slovesa tedy dělíme podle toho, děje-li se akce popsaná slovesem na základě něčí „vůle“ nebo úmyslu.

Pro formulování rozdílu volitivních a non-volitivních sloves začneme od prostého dělení na dynamická a stavová slovesa 「動的動詞・状態動詞」 (dótekidóši • džótaidóši). U dynamických sloves můžeme, kromě určení tranzitivity, rozlišit, jestli je k jejich realizaci potřeba lidské vůle, či nikoliv (益岡隆志、田窪行則 str. 13). Logicky tedy slovesa jako 「歩く (chodit)」 「考える (myslet)」 「投げる (hodit)」 jsou volitivní slovesa. Můžeme je také popsat jako *akce všech živých bytostí, které jsou závislé na vůli těchto bytostí*. Dalším příznakem volitivních sloves je fakt, že pouze ona mohou (v základním významu) tvořit slovesný způsob rozkazu 「歩け (chod!)」 「考えろ (přemýšlej!)」 či kohortativu 「考えよう (pojdme přemýšlet)」 「投げよう (hodme)」 (村田水恵, 2007 str. 132) (鈴木重幸, 1982 str. 318). Je tomu tak proto, že tyto slovesné způsoby jsou ze své sémantické podstaty vázané pouze na slovesa, jejichž realizace je závislá na něčí vůli.

Děje, které jsou nezávislé na něčí ochotě je realizovat, v této práci nazýváme non-volitivní. Jsou mezi ně řazeny *přírodní jevy, dynamické akty nebo stav neživých věcí* 「流れる (téct)」 「ひかる (svítit, zářit)」 「ある (být, existovat)」 「こわれる (být rozbitý)」 「ふく (foukat)」, ale i procesy týkající se lidí – *fyziologické procesy* 「しびれる (být znecitlivělý)」 「いたむ (bolet)」 nebo 「老いる (stárnout)」 a *určitý typ mentálních procesů* 「あきる (ztratit zájem)」 「このむ (mít rád)」 「こまる (mít potíže)」 nebo 「はにかむ (být plachý)」. (鈴木重幸, 1982 str. 318).

Kohortativ nebo forma 「～ことにする」 se dá použít pouze se subjektem v první osobě a jednotném čísle. Zatímco výrazem 「～ようとする」 můžeme popsat i vůli zvířecí (森山卓郎, 2014 str. 17). Například:

Příklad 43

その犬は
Ten pes TOP
„Ten pes se snažil utéct.“

逃げようとした。
utéct KOH

3.2 „Vůle“ a tranzitivita

Sledování vztahu mezi tranzitivitou a volitivitou je jeden z bodů, které v této práci sledujeme, jak napovídá tabulka vztahu volitivity a tranzitivity, viz strana 37. Japonské gramatiky se ke sledování tohoto vztahu staví následovně: tranzitivní slovesa jsou ve valné většině také volitivními, zatímco stavová slovesa jsou non-volitivní (村田水恵 str. 132). Pojdme si nyní představit rys vůle na čtveřici sloves, kterou Watanabe stanovuje v rámci svého pojetí koncepce významově nadřizených a podřizených pozic jako reprezentanty všech ostatních sloves (Watanabe, 2008 str. 90) . Watanabe tvrdí, že:

- (1) „aru – iru“ („nalézat se – pobývat“) a „naru – suru“ („stát se – dělat“) jsou morfémy⁹ vyjadřující nejabstraktnější koncepci nejvyšší nadřizenosti. Slovesa jsou slovním druhem nesoucím význam bytí a proměn, a jestliže „aru – iru“ vyjadřuje vlastní bytí a „naru – suru“ vlastní proměnu, můžeme asi právem říci, že jejich pozice na vrcholu významových pyramid je přirozená.

(Watanabe, 2008 str. 91).

Takže se opět vracíme k primárnímu rozdělení na slovesa stavová (bytí – stav, existence) a dynamická (proměna – změna, aktivita). A nyní, což je pro nás podstatné, Watanabe říká, že se tyto dvě dvojice od sebe liší v kategoriích „bez vůle“ a „volitivní“, jak zřetelně ukazuje následující tabulka¹⁰.

	non-volitivní (počínání)	volitivní (počínání)
existence	ARU	IRU
změna	NARU	SURU

⁹ zde v pojetí Watanabeho: morfém je samostatná móra nebo spojení dvou a více mór, které nabývá významu *igi* (Watanabe, 2008 str. 67)

¹⁰ převzato z Watanabeho, strana 93

Přestože se pro neživé věci v japonštině užívá sloveso „aru“, dokládá autor na větě: 「現在 駐車場に 車は いません。」 fakt, že i u neživých věcí:

- (2) které lidská vůle dostává do pohybu, často volíme tento způsob [...] lidské počínání je vůlí řízený výskyt a změna, a jelikož má toto počínání mnohdy i předmět činnosti, bude *významový příznak*, který zde označujeme jako „*non-volitivní/volitivní*“ patrně i *příčinou dělení sloves na nepřechodná a přechodná*“ (Watanabe str. 92).

Jak jsme si ukázali, dvojice „naru – suru“ je typická co do protikladu non-volitivního a volitivního slovesa, stejně tak je reprezentativní vzorek protikladu tranzitivního a intransitivního slovesa (益岡隆志、田窪行則 str. 14). Nyní provedeme stručnou zkušební analýzu těchto dvou sloves s pomocí 日本語基本動詞用法辞典 (Slovník užití základních japonských sloves) a Příručky japonských sloves, abychom ukázali, že zařazení sloves do té které kategorie má více rovin, vzhledem k širší významu slovesa. Může se stát, že ačkoliv jsou v základu například tranzitivní, jedno či více z jejich užití má zcela intransitivní použití, a stejně tak to může být i s rysem vůle, o který nám jde především.

Sloveso 「する」 znamená ve svém základním významu „dělat, učinit“, je tranzitivní a volitivní. Použití má mnoho: vykonat akt z vlastní vůle, někomu něco učinit, činit něco ve skupině, atd.

Příklad 44

勉強を	する。	会社が	違法行為を	する。
Studium ACC	dělat NonP	Firma NOM	ilegální čin ACC	dělat NonP
„studovat“		„Firma vykonává nelegální činy.“		

Příklad 45

彼は	同級生に	いたずらを	した。
On TOP	spolužák DAT	nezbednost ACC	dělat PAST
„On udělal spolužákovi (nějakou) nezbednost.“			

Příklad 46

みんなで	野球を	しよう。
Všichni INST	baseball ACC	dělat KOH

„Pojďme všichni hrát baseball.“

Příklad 47

うちの	猫と	隣の	犬は	いつも	けんかを	する
náš (dům)	kočka a	sousedství	pes TOP	vždycky	boj ACC	dělat
GEN		GEN				

„Naše kočka a sousedův pes se spolu pořád perou.“

Nelze si nevšimnout i velmi časté vazby podmětové, jako v případě 「音・におい・気＋が する」. Watanabe sleduje tuto tendenci v kombinaci se smyslovými jevy a „šestým smyslem“ – „je možno slyšet, cítit, mít pocit“ a připisuje to faktu, že tyto smyslové počítky vnímáme jinak:

- (3) Podmětovost těchto výrazů souvisí patrně s faktem, že mimozrakové podněty jako zvuky a chutě si v okamžiku vjemu vstřípíme rovnou.

(Watanabe str. 94).

Výjimkou je zrak, jehož pomocí vnímané předměty dále rozkládáme do tvarů a barev – objektivizujeme je – čemuž také odpovídá struktura 「名詞＋が いろ／形＋を する」 např. 「あの山は変なかたちをしている」. U podstatných jmen s významem fyziologických jevů jako je kýchnutí, zakašlání nebo zranění se sice používá předmětová vazba 「くしゃみをする」 (kýchnout si), ale z hlediska významu rozhodně nemůžeme mluvit o volitivním aktu. Sloveso 「する」 nejenže má předmětnou i podmětnou vazbu, ale v případě smyslových počítků (zdát se, dělat dojem), fyziologických jevů obecně, „stát“ (o penězích), nebo „trvat“ (o času), sloveso nelze považovat za volitivní, protože cena i čas se realizují samy o sobě (Watanabe str. 95).

Příklad 48

この車	三万円も	する
Tohle auto	30 000 jenů PT VYT	dělat

„Tohle auto dělá celých třicet tisíc jenů.“

Příklad 49

二週間	すると	花は	さきはじめた
Dva týdny	trvat a	květiny	kvést: začít PAST

„Po dvou týdnech (lit. trvalo to dva týdny a) květiny začaly kvést.“

Sloveso 「なる」 implikuje mimovolnou změnu, je prototypem podmětového vyjádření sebe o sobě. Mezi základní významy patří „stát se“ (velmi široce změna stavu), „sestávat“, atd.

Příklad 50

熱帯性低気圧が	台風に	なる
Tropická deprese NOM	tajfun LOC	stát se NonP

„Z tropické deprese¹¹ se stane tajfun.“

Příklad 51

学者に	なる
Vědec LOC	stát se NonP

„Stát se vědcem.“

Příklad 52

この小説は	全部で	3部から	成っている。
Tento román TOP	celkem	3 části z	sestávat CONT NonP

„Tento román má celkem tři díly.“

Volitivní vyjádření je možné pouze ve smyslu příkladu 9, kde je podle Watanabeho možné „spatřovat vůli v tom smyslu, že necháme věcem volný průběh“ (Watanabe, 2008 str. 95). Nicméně proces, jehož vyústěním je stát se vědcem (viz příklad 11), obsahuje až příliš mnoho aktů, které jsou vědomé a jejichž realizace je činěna na základě vědomého rozhodnutí. V tomto bodě se přikloníme k výkladu Slovníku užití základních japonských sloves. Věta

Příklad 53

学者に	なろう。
Vědec LOC	stát se KOH

¹¹ Tropická deprese je jednou fází vzniku tropické cyklóny – tajfunu.

„Stanu se vědcem.“

pak značí odhodlání a budoucí vědomou snahu o dosažení cíle a je volitivní do té míry, do jaké je subjekt schopen svou vůlí usměrnit budoucí události.

3.3 Tranzitivita, valence a syntax

Nyní je na místě připomenout kategorii sloves, která sice není výlučně slovesnou kategorií, ale u verba je velmi bohatá. Jedná se o valenci – systémový syntagmatický vztah slova (slovesa) ke slovům před ním i za ním (Čermák str. 148). Valence slova (slovesa) je dána již jeho významem, proto se nejedná o syntaktickou kategorii, nýbrž o lexikální, v syntaxi se pouze realizuje jako možnost nebo možnosti, které mluvčí může a nemusí využít. Čermák se o valenci obecně vyjadřuje následovně:

- (4) „Má-li sloveso valenci k přímému objektu (...), nazývá se tradičně tranzitivním (tranzitivem), nemá-li takovou valenci (má např. dativní), popř. nemá pravou objektovou valenci vůbec, jde o sloveso intranzitivní (intranitivum).“
(Čermák, 2011 str. 149).

V japonštině se valenční vztahy realizují pomocí partikulí. Budeme postupovat opět od rozdělení sloves na stavová a dynamická – dynamická slovesa jsou tranzitivní i intranzitivní, stavová slovesa jsou pak, až na výjimky, intranzitivní. Tranzitivní slovesa na sebe váží přímý objekt s partikulí akuzativu 「名詞+ヲ」 nebo, jinak řečeno, v předmětovém pádu 「目的格」 (Watanabe str. 135). Naproti tomu slovesa, která nemají vazbu s přímým předmětem, jsou intranzitivní (益岡隆志、田窪行則 str. 12). Intranitivní slovesa jsou potom ta, která – jak říká Čermák – jednoduše přímou objektovou vazbu nemají. Většinou se jedná o větu typu 「名詞+ガ～動詞」, neboli subjekt označený nominativní partikulí 「ガ」 a predikát s libovolným množstvím volných doplnění, což znamená, že věta má podmětovou (subjektovou) vazbu (Watanabe str. 135). Takový je binární pohled, pro který je určující pádové označení participantů (subjekt a objekt). Lingvisté Hopper a Thompsonová vnímají tranzitivitu jako kontinuum, škálu a pohlíží na ni z hlediska významu – sémantiky. Akt vyjádřený slovesem pak ve vyšší nebo nižší míře ovlivňuje objekt. Hopper a Thompsonová (1980) stanovují následující kritéria tranzitivity a říkají:

(5) Transitivity is traditionally understood as a global property of an entire clause, such that an activity is 'carried-over' or 'transferred' from an agent to a patient.¹²
(Hopper, a další, 1980 str. 251)

	vysoká míra tranzitivity	nízká míra tranzitivity
A: počet účastníků / aktantů	2 a více	1
B: děj	dynamický	stav
C: vid	telický / perfektum	atelický / imperfektum
D: punktuálnost	okamžitá	trvalá
E: volitivita	volitivní	non-volitivní
F: polarita	kladná	záporná
G: způsob	reálný	nereálný
H: činitel	životný	neživotný
I: zasaženost objektu	stoprocentní	nulová
I: samostatnost objektu	ano	ne

- (A) Počet účastníků značí, že akce nemůže být přenesená tam, kde je jen jeden účastník děje.
- (B) Děj: akce může ovlivnit účastníka děje, stav nikoliv.
- (C) Vid: akce dokončená se přenesse na účastníka děje ve své celistvosti, u akce ještě probíhající není přenos dokončen.
- (D) Punktualita: čím je sloveso sémanticky přesnější, vyjadřující krátkodobý, přesně ohraničený okamžik, tím lépe je možné aktivitu vyjádřenou slovesem přenést a tím má větší účinek na patiens než slovesa, která vyjadřují stále probíhající akci (např.: ける – kopnout X 運ぶ - nést).
- (E) Volitivita: efekt akce na patiens je typicky zjevnější, když je akce agens prezentována jako volitivní.
- (F) Polarita je potvrzující nebo negující parametr.
- (G) Způsob: schopnost transitivity ovlivňuje reálnost výpovědi – v případě podmíněné akce je patiens zasažen méně než v případě reálné akce.
- (H) Činitel: zde záleží, kam je činitel zařazen na škále životnosti
- (I) Zasaženost objektu: stupeň schopnosti převést akci z agens na patiens závisí na míře zasaženosti objektu. Čím více je objekt zasažený, tím více je výpověď tranzitivnější.

¹² překlad: Transitivity je tradičně chápána jako globální vlastnost celé věty, jako ve smyslu přenesení nebo převedení činnosti od agens k patiens.

- (J) Samostatnost objektu je ovlivněna jeho vztahem k agens. Akci lze snadněji převést na objekt, který je na agens nezávislý, než pokud na něm závisí. Nezávislý objekt má tyto vlastnosti: životnost, konkrétnost, objekt v singuláru, počitatelný, určitý a referenční. Opět platí pravidlo, že čím více těchto kritérií objekt splňuje, tím je nezávislejší a věta tím pádem tranzitivnější.

Nejdůležitějšími parametry ovlivňující pozici na škále jsou počet účastníků, jestli se jedná o děj či nikoliv a do jaké míry je objekt (patiens) zasažen. Ostatní parametry doplňují celkový náhled. Volitivita a agentivita se týkají stupně plánované účasti činitele v realizaci slovesa. Přestože volitivní sloveso vyžaduje agentivní subjekt – člověka, nebo alespoň životný subjekt – takové subjekty nevyžadují nezbytně volitivní sloveso (Hopper, a další, 1980 str. 286).

3.4 Výsledky průzkumu

Na základě dosavadních poznatků o volitivních slovesech jsme provedli následující průzkum. Celkový počet zkoumaných sloves je 313. Jedná se o základní japonská slovesa (pouze 4 vzorky jsou tzv. 「～する動詞」). Kritéria pro zařazení byla: sloveso má volitivní použití, nebo non-volitivní použití. Další rozdělení jsme provedli na základě tranzitivity sloves. Jestli je sloveso volitivní, či nikoliv, bylo určeno na základě jeho schopnosti utvořit gramatickou kategorii kohortativu, významově tedy vyjádření „vůle“ 「意志」 (iši). Tato schopnost byla posuzována podle Slovníku užití základních japonských sloves 「日本語基本動詞用法辞典」 z roku 1989. Schopnost utvořit kohortativ se bez výjimky týkala koncového tvaru sloves, tedy predikátu.

Volitivita 1

Volitivní slovesa	Non-volitivní slovesa	Slovesa ve vztahu k volitivě indiferentní	Celkem
111	61	141	313

Ačkoliv počet vzorků není zcela dostačující z hlediska statistického, už jen přítomnost třetí kategorie – sloves ve vztahu volitivě indiferentních - je sama o sobě důležitá. Ukazuje nám totiž, že v kritériu třídění volitivní versus non-volitivní se objevila početně velmi významná skupina sloves, která nemohou být striktně zařazena do skupiny volitivní nebo

non-volitivní. Pro větší názornost a budoucí srozumitelnost jsme přidali další kritérium – tranzitivitu. Výsledky jsou následující:

Volitivita a tranzitivita 1

T - V	T - O	I - O	I - n	I - V	N - O	N - V	T - n	Celkem
99	58	74	60	9	11	1	1	313
31,6	18,5	23,6	19,3	2,9	3,5	0,3	0,3	100%

Použité zkratky:

T – tranzitivní; I – intranzitivní; N – tranzitivní i intranzitivní použití; V – volitivní; n – non-volitivní, O – „indifferentní“ slovesa (volitivní i non-volitivní použití).

Budeme-li parafrázovat data z tabulky (Volitivita a tranzitivita 1), nejvíce je sloves tranzitivních a volitivních. Na druhém místě jsou slovesa intranzitivní, která mohou být užitá jako volitivní i non-volitivní. Pak následují tranzitivní slovesa s „obojetným“ užitím a intranzitivní slovesa non-volitivní. I když má z celkového počtu zastoupení pouze 3,5%, je „obojživelná“ skupina „N – O“ zajímavou sondou do univerzality jazyka.

Tolik nám tedy říkají čísla. Co je ale jejich obsah? Ústředním motivem je zde „vůle“, jejíž přítomnost či absenci reflektuje termín „volitivnost“. Zároveň hraje důležitou roli i „životnost“ entity, která „způsobuje“ děj nebo ovlivňuje „objekt“, jehož stav tím mění. Zde je nastíněno, které faktory utváří pojem volitivnosti/intencionality. Nejdříve se podíváme na volitivitu z hlediska filozofie jazyka, protože je třeba vymezení, které akce jsou volitivní a které nikoliv.

3.5 Volitivnost/intencionalita

Je sloveso volitivní pouze tehdy, když je zřejmý záměr k realizaci akce jím popsané? Nebo můžeme všechny akce, jejichž realizace vyžaduje signál vyslaný mozkiem, charakterizovat jako volitivní? Je snad jen člověk schopen intencionality, protože je nositelem vůle? A konečně, co když je jakákoliv jazyková aktivita volitivní bez ohledu na obsah, protože člověk vytváří veškerou jazykovou aktivitu s určitým záměrem?

- (1) I can say that human beings have consciousness, because I can perceive that I myself have consciousness and therefore infer that every living creature almost of my own shape and make must naturally possess the consciousness that I possess¹³.

(Yamamoto, 1999 str. 9)

Jazyk, kterým popisujeme dění a stavy, je zaměřen z větší části na lidi. Popisujeme lidské zážitky, emoce a stavy, než abychom zevrubně zkoumali zvířata a přírodu. Předmětem zájmu je teď vztah mezi myslí a akcí. A předně, jakou roli v tomto vztahu hraje intencionalita. Americký filosof John R. Searle (1983 str. 82) kategoricky tvrdí:

- (2) „There are no actions without intentions“, pak ale zmírní své tvrzení „... there are *in general* no actions without corresponding intentions.“

Hlavní myšlenka tohoto filozofa jazyka spočívá v kontrastu pojmů „intence“ na jedné straně a „přesvědčení“ a „touha“ na straně druhé. Podle něj je mnoho stavů, ve kterých se člověk může ocitnout, ale které nevznikly na základě přesvědčení nebo touhy (smutek, překvapení), zato všechny akce proběhly na základě určitého záměru. Upřesňuje také, co to vlastně jsou touhy nebo přesvědčení:

- (3) Drinking beer and writing books can be described as acts or actions or even activities, and doing arithmetic in your head or forming mental images of the Golden Gate Bridge are mental acts, but believing, hoping, fearing, and desiring are not mental acts at all. Acts are things one *does*, but there is no answer to the question: “*What are you now doing?*” which goes “I am now believing it will rain”[...]¹⁴

(Searle, 1983 str. 82)

Také říká, že tyto stavy (mít rád, toužit, nenávidět, truchlit, atd.) mají společný charakter, jsou na něco zaměřené, ale rozhodně nic nezamýšlejí, nemají intenci. Je tudíž jasné, že

¹³ překlad: Mohu tvrdit, že lidské bytosti mají vědomí, protože já sama vnímám, že vědomí mám, a z toho vyvozuji, že všechna živá stvoření, která jsou mi podobná tvarem, přirozeně musí mít vědomí také.

¹⁴ překlad: Pití piva a psaní knih může být popsáno jako akty nebo akce nebo dokonce aktivity. Počítání v dichu nebo představování si Golden Gate Bridge jsou mentální akty. Nicméně “věřit, doufat, bát se a toužit” to vůbec mentální akty nejsou. Akty jsou věci, které člověk dělá, ale nelze odpovědět na otázku: “Co teď děláš?” větou “Já teď věřím, že bude pršet...”

odpovídající japonská slovesa 「このむ、欲しがる、にくむ、悲しむ」 (v případě, že to vůbec je možné) utvoří tvar kohortativu pouze s významovým dovětkem 「～ようにしよう」. Otázka „Co právě teď děláš?“ je velmi významná pro výsledek průzkumu, protože směřuje k lidské činnosti, která je prováděna vědomě – je tedy potenciálně volitivní. Jestliže je akce vyjádřená slovesem jen částečně řízená lidskou vůlí, pak je význam jejich kohortativu nahoře uvedené 「～ようにしよう」. Ze zkoumaného vzorku to jsou: 浮かべる – zde představit si, 思う – myslet si/na, 感じる – cítit/vnímat, 治る – zde uzdravit se, 酔う – zde opít se, 喜ぶ – mít radost. V následujícím příkladu proces uzdravení není příliš v moci nemocného, ale on tomu může významně přispět.

Příklad 54

早く	治ろう。
Rychle	uzdravit se KOH
„Uzdravím se rychle.“	

Searle také rozlišuje tyto dva pojmy: „prior intention“ a „intention in action“ (záměr předcházející akci a záměr obsažený v akci). Všechny záměrné akce mají záměr obsažený v akci, ale ne všechny mají záměr akci přecházející. Činitel má například záměr jet do práce – „prior intention“. Aby se do práce dostal, musí si obout boty, nasednout do auta, točit volantem, stavět na červenou, atd. Tento tzv. akordeonový efekt (Searle, 1983 str. 99) vypovídá, že realizace záměru se skládá z celé řady dílčích akcí, o kterých nelze říct, že jsou nevědomé. Jde právě o „intention in action“.

Podívejme se na situaci v literatuře o vztahu mezi činitelem a akcí často citovanou (Searle, 1983 str. 81) (Yamamoto str. 13). Autorem tohoto příkladu je americký filosof Roderick Chisholm. Předpokládejme, že Bill chce zabít svého strýce. Přemýšlí o tom, jak to udělá, zatímco řídí auto, a myšlenky na vraždu ho natolik znervózní, že z nepozornosti přejede chodce, kterým je jeho strýc. Bill tedy zabil strýce a jeho úmysl zabít strýce byl jednou z příčin strýcovy smrti. Jenže to byla nehoda, takže nemůžeme tvrdit, že Bill strýce zabil záměrně. Naopak, co byl Billův záměr, bylo dojet bezpečně domů. Což z Billa dělá činitele (agens) v akci dorazit domů, ale ne v akci zabití strýce, pokud budeme předpokládat, že není akce bez intence – záměru.

Jak je to s mluvním aktem, který podobné situace popisuje? Sám mluvní akt je podle našeho názoru projev volitivní, protože jako takový je výsledkem vědomého rozhodnutí otevřít ústa, zapojit hlasivky a artikulovat zvuky, které mají přiřazený význam. Tento proces je „intention in action“. Co tomuto procesu předchází, je „prior intention“, který vede k těmto „intention in action“. A „prior intention“, záměr, který tomu předchází, je lidská vůle se k něčemu vyjádřit. Do tohoto bodu jsme ve filozofii jazyka. Jestli ale i samotná náplň mluvního aktu obsahuje výraz záměru, to je jiná kapitola – 3.9 Použití volitivních sloves – větná modalita, viz dále.

3.6 Životnost

Životnost (z angl. animacy) nám obvykle připomene rozdělení na životné a neživotné entity. Tato dichotomie popisu reálného světa je zcela na místě. Kámen je neživotná entita, pták je životná entita jako člověk. Ovšem promítání životnosti do jazyka už není záležitost dvou pólů. Jazyk je systém znaků, jehož pomocí popisujeme akce, stavy, myšlenky a věci. V tomto smyslu ho používá člověk. Jazyk je tedy nutně antropocentrický. Vnímání rozlišení toho, co je životné, co méně a co vůbec je v jazyce (i v mysli) vnímáno lingvisty jako hierarchická škála. „Neživotnější“ jsou lidé, potom zvířata a nakonec neživotné věci. Tato škála je produktem antropocentrického vnímání lidí (Yamamoto, 1999 str. 9). Proč se člověk nachází na vrcholu, vysvětluje Yamamoto těmito slovy:

- (4) First of all, linguists (and all of us) are human beings and investigate language from their (our) own egocentric (or anthropocentric) points of view. A classical example of anthropocentricity can be found in John Locke's Essay Concerning Human Understanding (2nd ed., 1694). Locke argued that the identity of one animal or one plant ('vegetable' in his word) lies in maintaining one and the same life, whilst the identity of one person is maintained through one and the same (continuous) consciousness (in addition to one and the same life). Here the egocentric logic of treating human beings as distinctively superior through consciousness to any other living things on the earth can be clearly observed. It is scientifically unarguable that one animal or one plant nourishes one life until it dies; however, how can it be proved that it does not possess one continuous consciousness throughout its life, as a human being does? I can say that human beings have consciousness, because I can perceive that *I myself have consciousness* and

therefore infer that every living creature almost of my own shape and make must naturally possess the consciousness that I possess. (zvýraznění přidáno)

(Yamamoto, 1999 str. 9)

Výrazným faktorem v zařazení na škále životnosti je lidská tendence vnímat živočichy jemu podobné jako člověku nejbližší, kteří se na škále budou nacházet hned za člověkem. Třeba psi – za prvé se člověku podobají. Mají dvě oči, dvě uši, čtyři končetiny. Za druhé jejich chování přisuzujeme stejné procesy, jako má člověk. Například: „Nechrasti s tím vodítkem, nebo si bude (pes) *myslet*, že jdeme ven“ jasně připisuje psovi akt myšlení. Podle Searleho je to proto, že si jinak neumíme psovo jednání vysvětlit (Searle, 1983 str. 5). Umístění na škále životnosti ovšem není záležitost pouze ontologického statutu. Podobně totiž člověk zachází i s přístroji, které často používá a „otiskuje“ do nich lidské vlastnosti. Je hodně lidí (i když naštěstí ne většina), kteří své auto pojmenují. Pak snadno nastane situace, kdy auto uprostřed křižovatky vypoví službu a nešťastný řidič, otáčeje klíčem v zapalování, řekne: „Vendulo, tak pojedeš nebo ne?!“ Ačkoliv auto nemá vůli, na jejímž základě by se mohlo rozhodnout, a nemá ani mozek, člověk k autu přistupuje jako k životnému partnerovi promluvy. Na škálu životnosti má tedy vliv i vcítění se – empatie. Tento pojem pojednává Langacker (1991) ve smyslu škály životnosti, jak ji vysvětluje Yamamoto, ale podle ní je ve škále obsažen ještě jeden důležitý prvek:

(5) Now the highest degree of empathy is of course with oneself - one is exactly like oneself, and shares precisely the same concerns. The starting point for the empathy hierarchy is therefore the speaker:

speaker > hearer > human > animal > physical object > abstract entity

Ranked directly after the speaker is the hearer, for their co-participation in the speech event is an immediate common concern that can hardly be ignored. Continuing along this natural path, we next encounter a person other than the speaker and addressee, then an animal other than a human, and so on.¹⁵

¹⁵ překlad: Nejvyšší stupeň empatie se týká vlastní osoby – člověk je sám se sebou zcela identický a má stejné zájmy. Počátečný bod empatie je tedy sám mluvčí: mluvčí – posluchač – člověk – zvíře – fyzický objekt – abstraktní entita. Hned za mluvčím je posluchač, protože jeho spoluúčast na mluvním aktu může těžko být

(Langacker, 1991 str. 307)

Tím důležitým prvkem je pozice mluvčího před posluchačem a zároveň umístění těchto dvou před „člověkem“. Yamamoto zde uvádí další aspekt škály životnosti – hierarchii osob (Hierarchy of Persons). První a druhá osoba vykazují nejvyšší životnost, protože se přímo účastní promluvy a vytvářejí ji se záměrem, intencí.

Rozlišení slovesa na volitivní a non-volitivní se tedy váže v první řadě na jeho význam a v řadě druhé na životnost subjektu. V průzkumu se vyskytla slovesa, jejichž význam by nás odkázal do kategorie non-volitivní, ale při použití správného subjektu získají i volitivní použití.

3.7 Agentivita

Agentivita je pojem, který je běžně spojován s životností. Zatímco životnost se zabývá ontologickým statutem subjektu, agentivita charakterizuje entity podle toho, co „dělají“. Agentivita může být definována skrze intencionalitu (6), ale i skrze pohyb (např. vítr hýbe větvemi, podrobněji dále).

(6) A man is the agent of an act if what he does can be described under an aspect that makes it intentional¹⁶

(Davidson, 1971 str. 7)

V lingvistice je agentivita často diskutována, zejména pak ve spojení se sémantickými rolemi, jak je definoval Fillmore (1971). Jsou to agents, síla, instrument, experiencer, recipient a patiens. Sémantické role mají svůj původ v konstrukční gramatice. Přístup k rolím – a agentivitě zároveň – je založen na typologii „state of affairs“ (stav okolností – zkráceně SoA). Jedná se o rozlišení situací a událostí, které sloveso popisuje. Tři klíčové koncepty k jejich rozlišení jsou dynamičnost, kontrola a vid¹⁷.

ignorována. Pokračováním touto přirozenou cestou narazíme na osobu, která není mluvčí ani posluchač, pak na zvíře, a tak dál.

¹⁶ překlad: Člověk je činitelem akce v případě, že to, co dělá, může být popsáno z takového hlediska, které vykresluje jako záměrnou.

¹⁷ Tabulka je převzata z **The Theory of Functional Grammar: The structure of the clause**, Simon C. Dik, Foris Publications, 1989

Typ SoA	dynamičnost	kontrola	vid
*Situace	-		
**pozice	-	+	
**stav	-	-	
*Událost	+		
**akce	+	+	
***vykonání	+	+	+
*** aktivita	+	+	-
**proces	+	-	
*** změna	+	-	+
***dynamizmus	+	-	-

Dynamičnost v první řadě rozdělí SoA na Situace a Události. Koncept kontroly pak Situace a Události dělí dále a úzce souvisí s agentivitou. Situace se dělí na pozici a stav, Událost pak na akci a proces. Vid ještě rozliší vykonání a probíhající aktivitu a proběhnuvší změnu nebo právě stále ještě probíhající proces. Agentivita je relevantní jen pro SoA, které podléhají nějaké změně (+dynamičnost). Dynamický SoA předpokládá změnu i v malé míře nebo ve smyslu změny mentální. Kontrola je pak provázaná s uvědoměním, že se něco děje, stejně jako s intencí. Záměrná činnost člověka je totiž pod jeho kontrolou a je si jí vědom, aniž by jí pozoroval (Yamamoto str. 48).

3.8 Interpretace výsledků průzkumu

Nyní se podíváme na charakter sloves z průzkumu. Fakt, že volitivních sloves je skoro dvojnásobný počet než sloves non-volitivních není překvapující. Jak je uvedeno výše, jazyk jako takový je antropocentrický a proto má rozvinutější slovní zásobu pro popis lidských činností. Jsou to v drtivé většině slovesa, která dávají smysluplnou odpověď na otázku „Co teď děláš?“. Co ovšem je překvapující, je velký počet sloves, která se dají použít volitivně i non-volitivně. Které faktory s tím souvisí, jsme naznačili výše, teď se podíváme na skupiny jednu po druhé. Pro všechna volitivní slovesa platí jeden důležitý předpoklad. Subjekt neboli agens musí být životný. Na škále životnosti se musí nacházet mezi živočichy a výše směrem k člověku. Ideální agens je subjekt v první osobě jednotného čísla, protože je prokazatelně vnímající a uvědomuje si obsah svého konání.

Skupina sloves tranzitivní - volitivní

Pokud kontext nenaznačí jinak, jsou slovesa této skupiny (tranzitivní a volitivní) realizována vědomě. Slovesa, jejichž činitelem může být pouze člověk, jsou právě v této skupině: 習う – učit se, 願う – přát si, 読む – číst, 話す – mluvit, 払う – platit (jeden z mnoha významů), 書く – psát, 考える – přemýšlet, 試みる – zkoušet, 断る – odmítnout, 叱る – vynadat, 望む – přát si, 掃く – zametat. Typická je věta:

Příklad 55

お父さんが	窓を	閉めた。
Otec NOM	okno ACC	zavřít PAST
„Otec zavřel okno“		

Agens je životný, člověk. Objekt – okno – je zcela ovlivněno změnou jeho pozice a celá akce je ukončená (vykonání) a realizovaná na základě otcovy vůle.

Většina těchto sloves vyžaduje objekt, který je akcí ovlivněn do té míry, že je na místě, zařadit je do skupiny „tranzitivních“ sloves. Jak jsme argumentovali výše, míra tranzitivity se zvyšuje, pokud je sloveso ovlivňující objekt volitivní, pokud dojde ke změně, pokud tvrzení je pravdivé, atd.

Skupina intranzitivních a volitivních sloves

Identifikovali jsme pouze devět zástupců, zato všechna jako predikát vyžadují pouze životný agens a skoro všechna pouze člověka. Jsou to: 歩く – kráčet, 思う – myslet si, 頑張る – vydržet, dát do výkonu vše, 叫ぶ – za/vy/volat, 添う – doprovodit/být sezdán/odpovídat, 頼る – záviset, spoléhat, 捕まる – pevně chytit/dopadnout/zastihnout, 逃げる – prchat, utéct/utíkat přen., 暮らす – žít, prožít. Je třeba nenechat se zmást přítomností objektu v akuzativu, jako v následujícím příkladu (14), kde je sloveso považováno už za intranzitivní, protože samotný park opravdu není chůzí činitele nijak zvlášť ovlivněn. I když je akce volitivní, činitel ovlivňuje sám sebe (nebo své části).

Příklad 56

公園を	歩く。
Park ACC	procházet se NonP
„Procházet se po parku.“	

Příklad 57

お父さんは	田舎で	暮らしている。
Tatínek TOP	venkov LOC	žít CONT NonP

„Tatínek žije na venkově.“

Kdyby chtěl mluvčí explicitně vyjádřit vůli zvířete, použije výraz 「～ようとする」.

Například:

Příklad 58

その犬は	逃げようとした。
Ten pes TOP	utéct KOH

„Ten pes se snažil utéct.“

Skupina intranzitivních a non-volitivních sloves

Máme-li definovat přísně non-volitivní slovesa, neexistuje reprezentativnější skupina příkladů než tato. Pro rekapitulaci: jsou mezi ně řazena slovesa s významem stavu, dynamických aktů, stavu neživotných věcí, fyziologické procesy a některé procesy mentální, například: 驚く – být překvapený, 困る – mít potíže, 疲れる – unavit se/opotřebovat se, 分かる – pochopit/zjistit/vyznat se.

Příklad 59

この漢字の	意味が	わかりません。
Tento znak GEN	význam NOM	znát NEG NonP

„Význam tohoto znaku neznám.“

Příklad 60

彼女の	出身地は	言葉の	なまりで	わかった。
Ona GEN	místo	odkud	mluva GEN	akcent INST
	pochází TOP			zjistit PAST

„Poznal jsem, odkud pochází, podle akcentu.“

Příklad 61

急に	空が	曇った。
Náhle	nebe NOM	zamračit se PAST

„Nebe se náhle zatáhlo.“

Slovesa tranzitivní/intranzitivní a volitivní/non-volitivní (N-O)

Slovesa, která mají volitivní i non-volitivní význam vykazují v případě této skupiny i změnu tranzitivity. Z uvedených příkladů je jasné, že širší použití těchto několika sloves je tak rozsáhlá, že větné participanty jsou významově velmi vzdálené (22). Například sloveso 「～張る」 má celkem 12 různých užití (Koizumi, a další, 1989 str. 433), z nichž kupříkladu „být napjatý, být pokryt, napnout, být vyšroubovaný (o ceně), naplnit, dát facku, vylepit“ pojí určitá idea dosažení stavu, který je téměř přes únosnou mez a zároveň představu plochosti, tenkosti. Obdobně je na tom sloveso 「～引く」, které má podle slovníku dokonce 18 významových užití (Koizumi, a další, 1989 str. 438). Nicméně volitivní a zároveň non-volitivní charakter je znak, který vykazují i čistě tranzitivní a intranzitivní slovesa. Slovesa v druhé polovině příkladů jsou non-volitivní, jejich význam přímo neimplikuje něčí vůli. V tomto směru chceme poznamenat, že změna tranzitivity je doprovázena změnou volitivnosti.

Příklad 62

私が	<u>トランクを</u>	運びましょう。	X	会議が	順調に	運ぶ。
Já NOM	kufr ACC	nést KOH		Schůze NOM	hladce	probíhat NonP
„Já ten kufr vezmu.“				„Schůze probíhá hladce.“		

Příklad 63

トロンボーンで	悲しい	<u>局を</u>	吹く	X	風が	吹いている。
Trombón INST	smutná	píseň ACC	hrát NonP		Vítr NOM	foukat CONT
„hrát smutnou píseň na trombón“				„Vítr fouká.“		

Příklad 64

川岸に	<u>テントを</u>	張ろう。X	高級レスト	値が	張る。
			ランは		
Břeh řeky LOC	stan ACC	postavit KOH	Kvalitní restaurace TOP	ceny NOM	být vyšroubovaný NonP
„Postavme stan na břehu řeky.“			„Restaurace na úrovni má vysoké ceny.“		

Skupina tranzitivní a volitivní/non-volitivní (T-O)

Zde se pohybujeme na poli tranzitivních sloves, všeobecně řečeno na poli dějů nebo změn stavů. Jejich aktanty mohou být životné – agens, nebo neživotné – síla (force). Na tom v zásadě závisí jejich použití volitivní či non-volitivní.

Příklad 65

消防士が	家事を	消した。	雪が	犯人の	足跡を	消した。
Hasiči NOM	požár ACC	uhasili PAST	Sníh NOM	pachatel GEN	stopy ACC	zakrýt PAST
„Hasiči uhasili požár.“			„Pachatelovy stopy zakryl sníh.“			

Některá non-volitivní užití vznikají přenesením významu původně volitivního slovesa (při výskytu s životným agens). Jsou to například 「外す/捨てる/焼く」.

Příklad 66

おじが	ステーキ	焼いた。	彼は	妻に	やきもち	焼く。
	を				を	
Strýček NOM	stejk ACC	opéct PAST	On TOP	manželka DAT	žárlivost ACC	žárlit NonP
„Stráček opekł steak.“			„On žárlí na svou ženu.“			

Skupina intransitivní a volitivní/non-volitivní (I-O)

Tato skupina obsahuje především slovesa, která referují k dějům ovlivňujícím subjekt a stavům, ve kterých se subjekt nachází. To je podstata intransitivity. Pokud je agens životný, může v promluvě použít tato slovesa jako volitivní. Slovesa jako 寝る – spát/lehnout si, 眠る – spát/odpočívat, 乗る – nastoupit, 別れる – rozdělit, 休む – odpočívat, 笑う – smát se, se týkají primárně lidských akcí (zvířecích) a jejich non-volitivní užití je přenesené.

Příklad 67

この商品は	半年	倉庫で	寝ていた。
Toto zboží TOP	půl roku	sklad LOC	ležet PAST
„Tohle zboží leželo ladem ve skladu půl roku.“			

3.9 Použití volitivních sloves – větná modalita

Ačkoliv je v předchozí kapitole naznačeno, že se ve výkladu jednotlivých způsobů sloves a jejich kategorií neomezujeme na jenom na jednotu tvarosloví, nyní se podíváme na tyto kategorie ještě jednou, z hlediska způsobu výpovědi – **větné modality**. Zaměříme se hlavně na typy modality, které v japonštině vyjadřují vůli mluvčího, záměr, rozkaz.

Moment rozhodnutí mluvčího, a tedy typ modality, je odlišen použitím slovesa v oznamovacím tvaru nebo v kohortativu. Kohortativ má více významů (viz strana 18). Adači (宮崎、和人, a další, 2004) velmi podrobně rozlišuje jejich funkci v rámci „pozvání“ a „vůle mluvčího k provedení akce“. Kohortativ 「～しよう」, vyjadřující akci mluvčího, rozděluje na tři typy:

1. vyjádření vůle 「意思の表出」
2. manifestace rozhodnutí/vůle 「決定の表明」
3. návrh k činu 「行為の申し出」

Vnitřní monolog je podle Adačiho právě vyjádření vůle, které se omezuje jen na akce, které chce realizovat sám mluvčí. Nemá dialogový charakter. Rozhodnutí vzniká v okamžiku „promluvy“ a může volně splynout ze rtů (宮崎、和人, a další, 2004 str. 20):

Příklad 68

そのとき	「会社を	辞めよう」	とおもった。
Ten čas	firma ACC	přestat KOH	pomyslet si PAST
„Tehdy jsem si pomyslel, že odejdu z firmy.“			

Druhý typ, manifestace rozhodnutí, je také omezen pouze na akce, které chce realizovat mluvčí, ale v tomto případě oznamuje posluchači svoje rozhodnutí:

Příklad 69

では、	きみの	部下を	紹介しよう。
Takže	ty GEN	podřízení ACC	představit KOH
„Takže ti představím tvoje podřízené.“			

Charakter realizace třetího typu je stejný jako u dvou předchozích, ale v tomto případě z něj plyne nějaká výhoda pro posluchače.

Příklad 70

では、失礼します。 弁護士さんには あすの 午前中、
tedy omluvit se NonP Právník HON LOC TOP zítř GEN během dopoledne

こちらから 連絡しましょう。

my LOC kontaktovat KOH

„Omluvte nás. Právníkovi se ozveme my zítř během dopoledne.“

Základní tvar 「する」 podle Adačiho není výraz vyjadřující vůli. Pokud ale referuje k volitivnímu, ještě nerealizovanému, činu mluvčího, pak vyvstane aspekt vůle. Opět je zde rozdělení na ohlášení vůle mluvčího, sdílené s posluchačem a na vnitřní odhodlání něco učinit. Abychom mohli považovat ohlášení vůle mluvčího 「意志の宣伝」(iši no senden) za volitivní výraz, musí být splněny jisté podmínky. Podívejme se na následující dva dialogy:

A 「これから何か予定でもあられますか。」

B 「いや、もう帰ります」

V tomto dialogu, i když sloveso referuje k ještě nerealizované akci, není cítit volitivní příznak. Naproti tomu v dalším dialogu mluvčí Y sděluje osobě X svůj záměr.

X 「中村さんは？」

Y 「わたし、バレーに出ます。」

Volitivní užití základního tvaru slovesa se odráží ve formě propozice. Ta se obejde i bez označení činitele příslušnou partikulí (宮崎、和人, a další, 2004 str. 39). Vnitřní odhodlání něco učinit 「決意の確認」(kecui no kakunin), nemá tedy primárně dialogovou funkci (i když se tak samozřejmě užít dá a užívá). Propozice je často doprovázena výrazy 「～ぞ」「～てみる」「～てやる」, např.:

Příklad 71

絶対 カタキ 討ってやる

Určitě vykonat pomstu TEF

„Určitě se mu pomstím!“

V případě rozkazu rozlišujeme tři typy. První z nich je případ, ve kterém je vůle nejsilnější, čímž se stává reprezentativním příkladem imperativu. Podmínkou je, že realizace vyžadovaného skutku je zcela pod kontrolou posluchače. Jestliže posluchač má vůli skutek vykonat, může tak okamžitě učinit, jde o tzv. 「実行命令」 (džikkó meirei).

Příklad 72

きみ、	こっちへ	来い！
ty	sem LOC	jít IMPR
„Ty, pojd' sem!“		

Druhý typ, stejně jako některá slovesa v kohorativu, závisí na vůli mluvčího jen částečně, proto se nazývá 「努力命令」.

Zajímavý je ale hlavně třetí typ. Sloveso v potenciálu vyjadřuje latentní schopnost – stav Pokud má mluvčí pocit, že je tento stav samozřejmý, i když se ve skutečnosti nerealizuje, může pak říct větu v imperativu, například:

Příklad 73

この字	ぐらい	読めろよ。
Tento znak	alespoň	číst POT IMP PT
„Aspoň tenhle znak přečti! (buď schopen přečíst)“		

Použití imperativu s non-volitivním slovesem vede ke změně modality na modalitu přací.

Příklad 74

あした	いい	天気	な一れ。
Zítra	pěkný	počasí	stát se IMP
„Ať je zítra pěkné počasí!“			

3.9.1 Slovesa a vyjádření „vůle“ v češtině

Česká slovesa jsou podle Mluvnice češtiny 2 základním slovním druhem, který vyjadřuje dynamický příznak substančních jevů probíhající v čase, především děje – události (děje mutační a nemutační) a statické významy (tzv. neděje) (Komárek, a další, 1986 str. 129). Formy českého slovesa můžeme rozdělit do dvou skupin na základě funkčních a výrazových vlastností. *Finitní sloveso* funguje v plně rozvinuté soustavě gramatických prostředků – osoba, číslo, čas, způsob, rod, vid (Komárek, a další, 1986 str. 130). *Infinitní slovesa* jsou formy infinitivu a přechodníku, jejich výrazová soustava je často omezena na

jediný tvar (Komárek, a další, 1986 str. 131). A konečně je infinitiv také prostředkem vyjádření volitivní modalit (Komárek, a další, 1986 str. 146), v kombinaci s modálními slovesy. Z opačného konce má také modální platnost se slovesy vnímání bez záměrné aktivity – vidět, slyšet, cítit, znát. Např.: „Je tu cítit kouř“ (Komárek, a další, 1986 str. 151).

Volitivní modalita v češtině popisuje věty, které obsahují explicitní informaci o tom, jestli je realizace predikátu *nutná*, *možná* nebo *záměrná*. Na rozdíl od výše uvedeného pojetí v japonštině, což jen dokazuje tvrzení v obou pramenech (Mluvnice češtiny 3 a 新日本語文法選書 4 モダリティ), a to o značné neucelenosti modalit jakožto konceptu. Mluvnice češtiny 3 rozlišuje další podkategorie z hlediska sémantiky. Nutnost lze dále dělit na nezbytnost, očekávanost (povinnost, naplánovanost), záhodnost (žádoucnost, náležitost, vhodnost). Kategorie možnosti vyděluje prostou možnost, dovolení a schopnost. Záměr se dále dělí na úmysl a zájem (Daneš, a další, 1987 stránky 278-9). V rámci této práce se omezíme na způsob vyjádření záměru, protože se zabýváme hlavně vyjádřením vůle mluvčího – agens – a jeho záměrem k realizaci akce vyjádřené slovesem/predikátem, nikoliv vnějšími faktory (jako například ve větě „Musel jsem nakoupit, matka mi to nařídila“).

- (7) Nutnost zpravidla nevyplývá z aktivního postoje konatele k realizaci/nerealizaci obsahu predikátu. Ale ani možnost není dána jen vůlí konatele něco realizovat/nerealizovat.

(Daneš, a další, 1987 str. 285)

Vyjádření úmyslu realizovat obsah predikátu se dělá pomocí lexikálních prostředků. Vlastní modální slovesa – *mušet*, *moci*, *mít*, *smět*, *chtít*, *hodlat*, *umět* – kombinací s původně finitním slovesem obohacují sémantickou strukturu slovesa novými významy, stávají se modálními specifikátory. (Daneš, a další, 1987 str. 281).

Způsoby vyjádření modální kategorie záměru

Mluvnice češtiny 3 (strany 303–305) rozlišuje různé druhy vyjádření. Úmysl je typicky vyjadřován výrazy (modálními specifikátory) *chtít*, *hodlat*, *mínit*, *mít v úmyslu*, *zamýšlet*, *chystat se*, *mít záměr*, *být rozhodnut* a jejich zápornými protějšky. Nositel vůle a zároveň konatel je subjektem: „Dědeček ještě nechce odejít do důchodu.“

Modální specifikátory *být ochoten, připraven, svolný, nakloněn...* implikují, že vůle konatele je ovlivněna vnějšími vlivy: „Je ochoten tu funkci přijmout.“

Vnitřní dispozice k realizaci činu je vyjadřována specifikátory typu *mít náladu/nutkání, cítit potřebu*. Poněkud rozdílným typem je vyjádření vůle mluvčího k tomu, aby danou akci realizoval někdo jiný. V souvětí tedy vystupují dva agens, druhý jako subjekt vedlejší věty. Zde se používají kauzativní modální specifikátory: *mít v úmyslu přimět někoho, aby...* Po slovese „chtít“ se často vynechávají výrazy typu *přimět, přinutit, způsobit*. Například: „Chci, abys mě tam doprovodil.“

Výrazy jako *snažit se, usilovat, pokoušet se, hledět* řadí Mluvnice češtiny 3 k modalitě záměru volněji, protože agens nemá kompletní kontrolu nad realizací, ale může se o ni aktivně snažit.

Rozkaz neboli imperativní výpovědní forma je považována za přímý prostředek žádací komunikativní funkce (Daneš, a další, 1987 str. 335). Tvoří ji imperativ a příslušná intonace. Vznikají i analytické formy imperativu – opisem se slovesem *pojď, pojdte* + infinitivem. Tvary *pojď, pojdte* ztratily lexikální význam a plní už jen gramatickou funkci. Mají vybízecí charakter, který předpokládá jistou míru zainteresovanosti. Imperativ v první osobě plurálu je inkluzivní, tedy zahrnuje do realizace akce i mluvčího. Tato funkce je nápadně podobná japonskému kohortativu s funkcí pozvání 「勧誘」. Při překladu kohortativu vlastně nemáme jinou volbu než použít tuto analytickou konstrukci imperativu, srov. „vrať se“ X „šťastně se vrať“ – není zde vůle, jde tedy o funkci práci.

Japonština vyjadřuje vůli změnou tvaru slovesa, hlavně kohortativem, případně základním tvarem slovesa s určitým kontextem. Čeština má pro vyjádření vůle systém modifikace původního významu slovesa pomocí modálních specifikátorů. Protože je volitivita sémantický rys, prostředky se liší, ale význam zůstává.

4. Závěr

Nyní shrneme poznatky vyplývající z této práce. Primárně poznáme mezi japonskými slovesy potenciální volitivní slovesa z rozdělení sloves na stavová a dynamická. Právě dynamická slovesa mají možnost stát se volitivními slovesy za předpokladu, že je možné mít nad ději či změnami stavu kontrolu. Kontrolu musí vykazovat entita s vědomím – myslí, tedy životná entita. Do této kategorie spadá nejen člověk, ale i všechny živoucí bytosti. Zároveň je třeba si uvědomit, že ačkoliv volitivní slovesa vyžadují životné entity jako agens, naopak to neplatí: životný agens už nutně nevyžaduje volitivní sloveso jako predikát.

Výsledky průzkumu japonských sloves ukázaly zajímavou skupinu – slovesa vůči volitivě indiferentní. Jestliže budeme posuzovat sloveso jako jednotku, pak skutečně uvedená slovesa indiferentní jsou. Pokud by někdo chtěl proniknout do fungování této skupiny hlouběji, bylo by patrně třeba neposuzovat tato slovesa jako celek, ale jako jednotku si stanovit jednotlivá použití toho kterého slovesa. Tímto způsobem by zřejmě bylo možno mnohem přesněji pojmenovat zákonitosti, které určují volitivní nebo non-volitivní užití. My jsme identifikovali, že podstatnou roli hraje, jaký druh participantů sloveso váže. Pozice agens je obzvláště důležitá. I tak se ale japonština nevyhne situaci, kdy volitivní sloveso s životným agens je vlastně non-volitivní. Určení závisí na výkladu věty a kontextu jako například zde:

ころんで	足を	折った。
Spadnout TEF	noha ACC	zlomit PAST

„Spadl jsem a zlomil jsem si nohu.“

Považovali jsme za důležité věnovat se i povaze mluvního aktu jako takového, protože obecně máme za to, že člověk vyjadřuje vůli nejen obsahem promluvy, ale i pouhým faktem, že se rozhodne něco říct. Jak praví české přísloví, občas „mlčeti zlato“.

Podle našich závěrů filozofie jazyka úzce souvisí s jeho mluvnickými formami – a právě v případě volitivních a non-volitivních sloves může velmi pomoci k pochopení kategorií.

Práce přinesla podrobnější výklad užití těchto sloves, který si v úvodu stanovila jako cíl. Domníváme se, že značné míry vyplnila mezeru ve výkladu tohoto tématu a bude nápomocna studujícím japanologům.

Seznam použité literatury:

Čermák, František. 2011. *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky.* Praha : Univerzita Karlova v Praze - Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1946-0.

Daneš, František, Hlavsa, Zdeněk a Grepl, Miroslav. 1987. *Mluvnice češtiny 3.* Praha : Academia, 1987. ISBN 21-029-88.

Hopper, Paul J. a Thompson, Sandra A. 1980. Transitivity in Grammar and Discourse. *Language.* 1980, Sv. 56.

Koizumi, T., a další. 1989. *日本語基本動詞用法辞典* 東京 : 大修館書店, 1989. ISBN 4-469-01225-4.

Komárek, Miroslav, a další. 1986. *Mluvnice češtiny 2.* Praha : Academia, 1986. ISBN 21-114-86.

Labus, David a Yamada, Harumi. 2008. *Příručka japonských sloves.* Praha : Univerzita Karlova v Praze - Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1557-8.

Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar: descriptive application.* Stanford : Stanford University Press, 1991. ISBN 9780804719094.

Searle, John R. 1983. *Intencionality.* místo neznámé : Cambridge University Press, 1983. ISBN 9780521273022.

Watanabe, Minoru. 2008. *O podstatě japonského jazyka.* [překl.] prof. Zdenka Švarcová. Praha : Univerzita Karlova v Praze - Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-0058-1.

Yamamoto, M. *Agency and Impersonality.* Amsterdam : John Benjamins.

—. 1999. *Animacy and Reference: A cognitive approach to corpus linguistics.* Amsterdam : John Benjamins, 1999. ISBN-10 1556199325.

宮崎、和人, a další. 2004. *新日本語文法選書 4 モダリティ.* 東京 : くろしお出版, 2004. ISBN 4-87424-255-3.

早津恵美子. 2014. 意志動詞と無意志動詞. 日本語文法事典 místo neznámé : 大修館書店, 2014.

村田水恵. 2007. 入門 日本語の文法 東京 : アルク, 2007.

森山卓郎. 2014. 意志. 日本語文法事典 大修館書店, 2014.

益岡隆志、田窪行則. 1992. 基礎日本語文法 くろしお出版, 1992.

鈴木重幸. 1982. 日本語文法・形態論 むぎ書房, 1982.